

Izvorni naučni rad
UDK 821.161.2-31.09

Валерій КОРНІЙЧУК (Львів)

Львівський національний університет
імені Івана Франка
valerkor@ukr.net

ЧОРНОГОРСЬКИЙ НАРАТИВ „ЧОРНОЇ РАДИ“ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті проаналізовано чорногорський наратив у першому українському романі „Чорна рада“ Пантелеймона Куліша. Крім історичних осіб, у ньому діють вигадані персонажі. Одними з найбільш колоритних образів є два запорозьких козаки – українець Кирило Тур і чорногорець Богдан Чорногор, які беруть активну участь у багатьох епізодах твору. Автор наводить документальні свідчення про перебування чорногорських юнаків у запорозькому війську, відзначає близькість національних характерів, спільні риси в побуті й звичаях обох слов'янських народів. Символічного значення в романі набуває обряд побратимства, який здійснюють у церкві Кирило Тур і Богдан Чорногор. Письменник підкреслює, що лицарськими якостями, силою й відвагою чорногорець не поступається українському козакові, а своєю розсудливістю, стриманістю намагається застерегти від необачних вчинків. Особливо зростає його роль під час запорозького суду над Кирилом Туром. Богдан Чорногор всіма силами намагається вберегти побратима від нелюдських тортур. Показово, що чорногорець увесь час присутній в наративній парадигмі тексту, коли там з'являється Кирило Тур. При цьому автор часто використовує окремі чорногорські слова, щоб надати своєму персонажеві національного колориту. П. Куліш уперше в українській прозі створив романтичний образ Чорногорії, яка імпонувала йому героїчною боротьбою за свою незалежність, лицарською доблестю чорногорського юнацтва. Тому концепт побратимства Кирила Тура й Богдана Чорногора закономірно розвивається в паралельних дискурсах Запорозької Січі й Чорної Гори як непохитних твердинь національно-визвольних рухів обох народів.

Ключові слова: історичний роман, запорозьке козацтво, чорногорське юнацтво, національні традиції, побратимство, боротьба за свободу

В історію української літератури твір Пантелеймона Куліша „Чорна рада“ ввійшов як перший національний роман-хроніка. Написаний в україномовній та російськомовній версіях ще в середині 40-х років XIX століття, через арешт автора в справі Кирило-Мефодіївського братства він довгий час залишався неопублікованим і з'явився у світ лише 1857 року в Петербурзі. У його основу лягли драматичні події 1663 року під Ніжином, відомі як Чорна рада, на якій гетьманом України було обрано Івана Брюховецького. Письменник не випадково звернувся до найтемніших сторінок національної історії, коли після смерті Богдана Хмельницького міжусобні чвари й перманентна боротьба за гетьманську булаву призвели до Руїни – занепаду й розпаду Української держави. Саме з „Чорної ради“ починаються тривалі пошуки об'єктивних і суб'єктивних причин самогубних внутрішніх конфліктів, нездатності національної еліти до єднання заради спільної мети. П. Куліш гостро відчував нагальну потребу художнього осмислення української минувшини. „Чудно думати, – писав він Осипу Бодянському, – щоб народ, який так активно брав участь у подіях роду людського, не в змозі був розповісти про своє життя в історичному романі!“ (Куліш, 2005: 84). Автор сповна справився зі своїм завданням, адже даремно Іван Франко вважав „Чорну раду“ „найліпшою історичною повістю в нашій літературі“ (Франко, 1984: 288).

Для Кулішевого роману характерна волтер-скоттівська модель розгортання двох сюжетних ліній – історичної й любовної. А тому в ньому діють як історичні особи, так і вигадані персонажі. Одним із найбільш колоритних образів є запорозький характерник Кирило Тур, який разом зі своїм побратимом Богданом Чорногором бере активну участь у багатьох епізодах твору. Кулішезнавці особливо не задумувалися над тим, чому письменник одним зі своїх героїв обрав юнака з далекої Чорногорії, який ні завзяттям, ні хоробрістю не поступався українським козакам. Частково сам П. Куліш пояснює його появу на Хортиці словами Кирила Тура:

„Як вода в Чорному морі не переведеться, поки світ сонця, так і в Січі до віку вічного не переведуться лицарі. З усього світу злітаються вони туди, як орли на недоступну скелю... От хоч би й мій побратим...“ (Куліш, 1994: 74)

Про перебування чорногорців на Запорозжі в складі інтернаціонального воїнства зазначає також Дмитро Яворницький у фундаментальній „Історії запорізьких козаків“: „Люди, близькі до запорізьких козаків, у своїх спогадах одностайно свідчать, що в Січі можна було зустріти всілякі народності, вихідців чи не з цілого світу – українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, **чорногорців**, турків, татар, євреїв, калмиків, німців, французів, італійців, іспанців, англійців“ (Яворницький, 1990: 115). При цьому історик зауважує, що запорожці за своїми політичними переконаннями були панславістами, адже, „приймаючи до себе в Січ і сербів, і волохів, і ляхів, і **чорногорців**, вони мовби самою справою казали, що сила всіх слов'ян у повній єдності між собою й у протиставленні себе всьому неслов'янському світові“ (Яворницький, 1992: 251).

Один із найавторитетніших дослідників „Чорної ради“ Василь Івашків висловив слушне припущення, що П. Куліш зацікавився Чорногорією, прочитавши нарис „Чотири місяці в Чорногорії“ українського мандрівника, дипломата й інженера Єгора Ковалевського (Івашків, 2009: 171), який спостеріг чимало спільних рис у побуті й звичаях чорногорців та українців. Зокрема, описуючи плач удови за чоловіком, що загинув у бою з турками, Є. Ковалевський звернув увагу на подібні голосіння в українській народній традиції: „Вскорѣ показалась женщина, въ истерзанной одеждѣ, съ обнаженною головою, съ которой ниспадали въ беспорядкѣ волосы и съ лицемъ изцарапаннымъ, покрытымъ язвами, окровавленнымъ: это была вдова, жена Нико. Въ такомъ видѣ проходила она соплеменные села; воспѣвая дѣла убитого мужа, терзая себя и горько рыдая, возвѣщала о незамѣнимой своей потерѣ, о потерѣ всего своего племени, и сильною рѣчью возбуждала народное мщеніе. Этотъ **обрядъ сохранился въ нѣкоторой степени у насъ, въ Малороссіи; онъ разительно поясняетъ столь частыя и поэтическія сравненія женщины, оплакивающей потерю мужа, съ „кукующею зузулей“**. Далѣе мы встрѣтили нѣсколькихъ мушинъ, которыхъ лица также были покрыты кровью; они возвращались съ поминковъ; гдѣ плачь и царапанія своего лица составляютъ необходимый **обрядъ, заключаемый, какъ у насъ, трапезой и попойкой**“ (Ковалевський, 1841: 20–21). Так само й верхній одяг чорногорців, за спостереженням Є. Ковалевського, нагадує традиційні українські строї: „Южные Черногорцы ходятъ въ своей гуниѣ на распахку, **очень похожей на малороссійскую свитку**, съ узкими рукавами, длинной по колѣна, бѣлого, грубаго сукна, съ красною каймою отъ ворота до ногъ, съ рядомъ пуговицъ и петель, которыя, впрочемъ, ни къ чему не служатъ, въ синихъ шараварахъ, оканчивающихся у колѣн, въ

„доколѣнцахъ“ бѣлаго же сукна, замѣняющихъ чулки, и „опанкахъ“, обуви изъ телячьей кожи, чрезвычайно похожей на древнія сандаліи своимъ видомъ, и прикрѣпленной къ ногамъ ремennыми „опутами“ (Ковалевський, 1841: 22–23).

Кирило Тур і Богдан Черногор уперше з’являються в „Чорній раді“ на перехресті обох сюжетних ліній – біля стін Києво-Братського Богоявленського монастиря на Подолі, де вони зустрічаються з прочанами – полковником-священиком Шрамом, його сином Петром Шраменком і з колишнім козаком, тепер поміщиком Михайлом Череванем, його дружиною Меланією та їхньою дочкою Лесею, нареченою гетьмана Сомка. Перша ж Кулішева фраза натякає, що починає формуватися нова любовна інтрига: до закоханого в дівчину Петра долучаються ще й запорожці, які „поглядали на Лесю так хижо, як вовки на ягницю“. Їхня незвичайна зовнішність насторожує й мовби віщує про можливі лихі наміри:

„Первий запорожець був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз позакручувані, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорні, густі брови аж геть піднялись над тими очима, і – враг його знає – глянеш раз: здається, супиться; глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх. А другий був молодий, високий козак, тільки щось азіатське; зараз і видно, що не нашого поля ягода, бо до Січі сходились бурлаки з усього світу: прийде турок – і турка приймають; прийде німець – і німець буде запорожцем, аби перехрестивсь да сказав: ‘Вірую во Христа Ісуса; рад воювати за віру християнську’“ (Куліш, 1994: 66).

І справді, коли ридван, у якому жінки поїхали до Києво-Печерської лаври, відстав од вершників, його наздогнали двоє запорожців:

„Череваниха з дочкою самі не знають, чого злякались. Бо сі гультяї їдуть не по людськи: не глядять і дороги, а так куди здря і мчаться по гаю; тільки все крутяться поміж деревом коло ридвана; не попереджують і ззаду не остаються. А коні наче знають, чого сим шибайголовам хочеться: скачуть, як кози, то сюди, то туди поміж кущами“ (Куліш, 1994: 67).

Причини такого незвичного „супроводу“ розкриває промовистий діалог між Кирилом і Богданом, у якому чорногорець влучними репліками намагається вгамувати свого експансивного супутника:

- *От, брате, дівка!* – гукне один. – *Нехай я буду шмат гряді, а не лицар, коли я думав, що є на світі таке диво!*
- *Еге, є сало, та не для kota!* – озветься другий через дорогу.
- *Чом же не для kota? Хочеш, зараз поцілую!*
- *А як поцілують коло стовпа киями?*
- *Що мені кії! Та нехай мене хоч зараз рознесуть на шаблях!* (Куліш, 1994: 67)

І хоч візник Василь Невольник заспокоював Лесю та її матір, що, мовляв, „добрі молодці тільки жартують“, адже „вони зроду дівчат не займають“, тривога лишень наростала. Розбишаки й не думали відставати, то раптово кидаючись у байрак, „як тії демони“, то виринаючи звідти в закаляних болотом жупанах. Скачучи на конях і перекидаючись словами, вони й далі лякали перестрашених прочанок, при цьому Кирило Тур зовсім не зважав на застороги побратима й уперто замишляв свій підступний замір. Прикметно, що їхня вербальна „дуель“ відбувається в динаміці. й автор ніби ритмічно відбиває довші й коротші фрази в такт швидкого бігу коней:

- *Гей, брате Богдане Чорногоре!* – гукне знову старший. – *Знаєш, що я тобі скажу?*
- *І вже!.. Путнього не скажеш, прилипнувши до баби.*
- *От же почувеш од мене таке, що аж оближешся!*
- *Ого!*
- *І не ого! Ось слухай. Хоч Січ нам і мати, а Великий Луг батько, та для такої дівчини можна покинути і батька, й матір.*
- *Чи вже б то?*
- *А то що хіба?*
- *Куди ж тоді?*
- *Овва!* (Куліш, 1994: 67–68)

Суворі закони Січі зводили нанівець будь-які плани Кирила Тура на любовну пригоду чи облаштування сімейного огнища. Адже, як пояснював Д. Яворницький, „постійно зайнятий війною, постійно женучись за ворогом, запорожець, звичайно, не міг навіть думати про мирне, родинне життя:

- ‘Йому з жінкою не возиться,
- А тютюн та люлька
- Козака в дорозі знадобиться’

Але крім цього несімейне життя запорізьких козаків зумовлювалося ще й самим їхнім воїнським ладом: товариство вимагало від кожного козака добро суспільності ставити вище особистого добра; через це воєнну здобич запорізькі козаки ділили між усіма членами товариства порівну, нерухоме майно козаків було, в принципі, власністю всього війська. Але щоб цілком виконати обов'язок козацького життя, слід було відмовитися від усіх родинних зобов'язань, оскільки, як сказано в Євангелії, 'неодружений дбає про Господа, одружений про дружину'“ (Яворницький, 1990: 181–182).

Однак у голові Кирила Тура спонтанно вже визрівала химерна думка, як обійти непохитні січові принципи та звичаї. Не зраджуючи лицарської честі, він вирішує перенестися в Чорногорію, щоб разом із побратимом битися з турецькими поневолювачами. Показово, що П. Куліш уникає спокуси прямого детального опису зовнішності Лесі Череванівни. Натомість про її незвичайну вроду читач може судити з захоплених реплік запорожця, неабияк стурбованого дівочою красою. При цьому Кирило Тур спантеличує Богдана Чорного, звиклого до його несподіваних витівок:

- *Ще я не таке скажу тобі! – гукнув, як із бочки, запорожець.*
- *Було б з тебе й сього, – одвітовав другий, – якби почув батько Пугач: одбив би він у тебе хутко до баб охоту!*
- *Ні, таки справді, Богдане. Який враг шуткуватиме, як увін'ються чорні брови, наче п'явки, у душу? Хоч так, хоч сьак, а дівчина буде моя! Чи знаєш що?*
- *А що?*
- *Подивитися б, що там у вас за гори!*
- *Отакої!*
- *Такої, брате. Нехай не дурно запрошував ти мене до своїх воювати турка. Коли хоч, ухотимо дівойку, та й гайда в Чорну Гору!..*
- *І ти оце по правді говориш?*
- *Так по правді, як я Кирило Тур, а ти Богдан Чорногор. З такою дівкою за сідлом помчався б я хоч і к чорту в зуби, не то до чорногорців* (Куліш, 1994: 68).

Невдовзі обидва запорожці опиняються в гетьманській резиденції одразу ж після того, як Шрам із Череванями благословили на шлюб Лесею й Сомка. Їхня несподівана поява не лише поглиблює розвиток любовної інтриги, а й прояснює випадкову зустріч із прочанами біля монастирських стін. П. Куліш уже повніше характеризує чорногорського юнака, про якого навіть сам гетьман знає, „що він шаблею ворочає краще, ніж язиком“. Так, Кирило Тур з особливою симпатією відгукується про свого

побратима, підкреслюючи як його лицарські якості, так і прагнення при звичаїтися до нового мовного середовища:

„Не дивуйсь, пане гетьмане, що він мовчить, наче води набрав у рот: він у мене з далекої землі, аж із Чорної Гори – десть аж за венграми. Тепер таки наломивсь балакати по-козацьки, а скоро прийшов до нас, то насмішив братчиків своєю мовою: усе тільки “бре” та “море”! А добрий юнак, о, добрий! Один хіба Кирило Тур йому в юнацтві рівня. Тим я нікого й не люблю так, як себе та його!” (Куліш, 1994: 75)

Щоб надати образу Богдана Чорногора специфічного національного колориту, письменник активно послуговується характерною чорногорською лексикою: „побро“, „бре“, „море“, „драгий“, „дівойка“, „отми-чар“ тощо. А для достовірного вмотивування чоловічої дружби українця й чорногорця він використовує давній звичай побратимства – один із найпоширеніших на Запоріжжі. Устами Кирила Тура автор наче розмотує той сюжетний клубок таємниць, що зав’язався на Подолі:

„Так вам хочеться знати, чого я одбивсь од товариства? – каже Кирило Тур, спорожнивши кубок. – Ось чого. Може, ви чували коли-небудь про побратимство! Де вже не чувати? Се наш січовий звичай. Як не одрізняй себе од миру, а все чоловіку хочеться до ко-го-небудь прихилитись; нема рідною брата, так шукає названого. От і побратаються да й живуть довіку вкупі, як риба з водою. ‘Давай, – кажу я своєму Чорногору, – давай побратаємось’. – ‘Давай’. – От і зайшли у Братство та й попросили панотця прочитать над нами із Апостола, що нас породило не тіло, а живе Слово Боже; і от уже ми тепер рідні брати, як той Хома з Єремою” (Куліш, 1994: 76).

Популярний на Хортиці звичай побратимства між козаками описує Д. Яворницький, пояснюючи його необхідністю „полегшити труднощі своєї самотності“, потребою мати вірного й нерозлучного друга, який би міг вчасно прийти на допомогу в несподіваних небезпечних ситуаціях, що постійно чигали на козаків у військових походах: „Для того ж, щоб дружба мала силу закону, побратими йшли до церкви й тут, у присутності священика, давали таке „заповітне слово“: „Ми, що нижче підписалися, даємо від себе сей заповіт перед Богом про те, що ми – братове, і з тим, хто порушить братства нашого союз, той перед Богом хай відповідь три-

має і перед нелицемірним суддею нашим Спасителем. Вищеписана наша обіцянка вищеписаних Федорів (двоє козаків з однаковим іменем) така: щоб один одного любити, незважаючи на нападів з боку чи то наших приятелів, чи то неприятелів, але дивлячись на миродателя Господа; до сього постановили хмільного не пити, брат брата любити. В сьому братія підписуємося“. Після цього побратими ставили власноручні підписи чи знаки на заповітному слові, слухали молитву чи належне місце з Євангелія, дарували один одному хрести й ікони, тричі цілувалися й виходили з церкви наче рідними братами до кінця життя“ (Яворницький, 1990: 182).

У короткій замітці „Актъ побратимства въ церковной метрицѣ“, уміщений у журналі „Кіевская старина“, автор, який приховав своє ім'я за криптонімом Л. П., звернув увагу, що „заповітне слово“ побратимів потрапило до метричної книги села Протопоповки в ту частину, де зазвичай записуються шлюбні акти. Деякий час ту місцевість називали Новою Сербією, бо там у 1752–1764 роках знаходилися шанці 13-ої роти ново-сербського Пандурського (Жовтого) гусарського полку. А побратимство, крім Запоріжжя, існувало у всіх південних слов'ян (Кіевская старина, 1887: 383–384).

Цікаво, що „шлюб“ побратимства, за свідченням Олеся Федорука, мав найбільшу кількість редакцій, перш ніж увійшов до остаточного тексту роману. У первісному варіанті ця акція відбувається у Святій Софії й була потрібна авторові, щоб виокремити дивний звичай духовного й кровного єднання запорозького козацтва. „А богомольцы для того только и отправлены были мною в Софийский монастырь, – писав П. Куліш, – чтоб подивиться обычаю, который только для нас необыкновенен“ (Федорук, 2019: 325). Як не дивно, але він, за власним зізнанням, імпровізував наугад, змальовуючи цю сцену, адже сам не вірив, що саме так міг відбуватися чин побратимства. Варто зазначити, що письменник інтуїтивно досить точно відтворив цю специфічну акцію, притаманну також і чорногорській національній традиції. Так, Є. Ковалевський спостеріг, що „между обрядами Черногории, разительнѣе другихъ „побратимство“ и примирение людей, между которыми, какъ говорятъ здесь, „кровь“. Побратимство прежде совершалось въ церквѣ и сопровождалось молитвами и особеннымъ торжествомъ; нынѣ, большею частию, вступающие въ побратимство только обмѣниваются крестами; тѣмъ не мѣнее, однако, святы и не нарушимъ этотъ союзъ, и вступившіе въ него почитаются братьями“ (Ковалевський, 1841: 21).

Найдетальніше обряд побратимства П. Куліш описав у розділі „Кіевскіе богомольцы въ XVII столѣтіи“, опублікованому як окреме оповідання в петербурзькому журналі „Современник“ (1846). Почувши в

церкві голоси, що лунали на хорах, прочани піднялися нагору, щоб побачити незвичне дійство: „Там увидѣли они двухъ козаковъ въ богатыхъ и яркихъ нарядахъ, на колѣнахъ передъ сѣдымъ монахомъ, который давши имъ благословеніе, окончилъ таинственный обрядъ краткимъ наставленіемъ: „Помните жъ, дѣти мои, въ какомъ святомъ мѣстѣ произнесли вы свой обѣтъ; бойтесь измѣнить одинъ другому посреди превратной жизни; страшитесь участи Ананіи. Взгляните еще разъ на сей лучезарный образъ Пречистой, воздѣвающей къ небу руки о православномъ мірѣ русскомъ. Какъ эта стѣна Ярославова осталась нерушимою посреди „раздѣленія и домовъ паденія“, такъ и святое православіе ничѣмъ непоколебимо. Будьте жъ и вы достойными его чадами; очистивъ послушаніемъ свои души, другъ друга любите усердно, ибо вы рождены словомъ Бога живаго и пребывающаго вовѣки. Аминь. Грядите с миромъ“ (Современник, 1846: 104).

У цій же частині, що зазнала найбільших скорочень в процесі роботи над романом, П. Куліш подає повніший портрет Богдана Чорногора, який був „такъ смугль, что тотчасъ видно было его неукраинское происхождение. Его худощавое, но мускулистое сложеніе, лобъ съ глубокою впадиною, брови, всегда какъ бы нахмуренныя, и изъ-подъ нихъ блестящіе черные глаза обнаруживали в немъ характеръ угрюмый, горячій и предприимчивый“ (Современник, 1846: 107).

Щоб динамізувати розвиток подій у творі й зацентувати увагу на основній сюжетній лінії, письменник не включив в україномовну версію „Чорної ради“ характерної суперечки між побратимами після того, як Кирило Тур, вийшовши з церкви, повільно поправляв підпругу в коня й так зітхав, що Богдан Чорногор здивувався з його незвичної поведінки:

„Море, побро! Чего ты кречешь, якъ будто выпивъ натошакъ перчакивки?

– Перчакивка, брате, не диво, – отвечалъ долгоусый, – а диво такая дѣвчина, какъ это!

– Тю! чи не скрутився ты, побро, сегодня? Що оце ты городишь?

– Може и такъ, що скрутився. Ажежъ, кажутъ, що всякому чѣловеку нужно здурѣть хоть разъ на вѣку.

– Поганую жъ ты годину выбравъ для дури.

– Уже чи погану, чих орошу, а пойду ще разъ погляжу на черную бровую.

– Отъ справди збожеволѣвъ козакъ! отъ, доиграется чортъ знаетъ за што до кіевъ! – говорилъ запорожець, удивленный такимъ нечаяннымъ припадкомъ волокитства, грѣха, преслѣдуемаго самымъ строгимъ образомъ на Запорожьи. – Послухай, Кирило! послухай,

драгий побратиме! – кричаль онъ, видя, что тотъ в самомъ дѣлѣ пошель къ церкви. Чи ты смѣєшся, чи дороги пытаєшь?

– Тутъ дорога не далекая, брате! – отвѣчаль тотъ, не оборачиваясь, – не бойсь, не собьюсь.

– Да, море! я бачу, што не далекая. Кто лѣзетъ прямо въ пекло, тотъ никогда не собьется съ дороги. Ахъ, Господи! што это съ юнакомъ сдѣлалось! Когда это бывало, чтобъ онъ взглянулъ больше одного разу на дѣвойку! И кто жъ? Кирило Туръ, юнакъ межъ юнаками, отаманъ межъ отаманами! Вотъ тебѣ и побратимство! Теперь придется мнѣ вмѣсто коня и сѣдла возиться возлѣ этой погани, которой доброму молодцу и вспоминать не годится, возлѣ женичины! тѣфу! Однако жъ, море! такъ чи сякъ, а я докажу тебѣ, што я настоящий побратимъ – услужу тебѣ не только для столба съ кіями, но и для шибеницы“ (Куліш, 1994: 107–109).

Під час застілля в Сомка Кирило Тур продовжував залицятися до дівчини, навіть коли дізнався, що „пишна пані“, яка його причарувала, – гетьманова молода. Усі, крім Лесі й Череванихи, сприймали неприховані натяки запорожця про викрадення дівчини як звичайне балагурство, намагання розважити товариство, яке реготало від його витівок. Тут знову, але вже цілком умотивовано, спливає тема мандрівки до Чорногорії, що своїм воїнським устроєм майже не відрізняється од Запорожжя. Кирило Тур так пояснював свій, на перший позір, чудернацький помисел:

„Треба, – каже, – вам, панове, знати, що Чорна Гора те ж святе, що й наша Січ, тільки що там не цураються бабського роду. А то і поділена так, як у нас: у нас курені, а в їх братства, і над усяким братством обирають отамана. А що вже воювати з бусурманами, так хоч щодня. Та як у їх воюють, коли б тільки ви знали! Як зачне розказувати мій побро, то аж душа вгору росте. Побро мій, знаєте, забрівши на Вкраїну, скучив без своєї Чорної Гори і вже давно зазива мене в гості. І то сказати: чом не погуляти козакові по світу? Чом не подивитись, як живуть інші язики?“ (Куліш, 1994: 77)

Зі слів запорожця, думка про Чорногорію визріла в побратимів уже давно. П. Кулішеві потрібно було пов'язати їхню поїздку з новою *lowe story*, щоб оживити любовну сюжетну лінію й довести її до кульмінації. Тому й виникає мотив викрадення, отмичарства, який письменник перейняв у Вука Караджича. У розділі „Киевскіе богомольцы въ XVII столѣтіи“ в примітці до тексту він переказує суть цього романтичного

звичаю: „Въ Болгаріи и въ Сербіи, по расказу Вуко Караджича, и нынѣ существуетъ обыкновеніе похищать невѣсть, которыя поэтому и называются *отмицами* (отнятыми), а *юнаки*, похитившіе *дѣвойку*, называются *отмичарами*. Молодежь охотно идетъ на дѣвопохищеніе, вызывая другъ друга: *Гайде, море, да ти отмемо Милицу дѣвойку*. Весьма часто дѣвопохищеніе оканчивается кровопролитіємъ, ибо все село считаетъ себя опозореннымъ, если дасть увести дѣвойку, но и отмичарамъ немало стыда, если должны будутъ возвратиться безъ дѣвойки, а потому когда удастся имъ схватить русу косу (обыкновенно стараются похитить ее тайно, гдѣ-нибудь у колодезя, что ли), то скорѣе всѣ положатъ свои головы, нежели упустятъ ее изъ рукъ“ (Современник, 1846: 120).

Характерно, що на авторитет Караджича посилається також відома чорногорська дослідниця Марія Црніч Пейович у статті „Отмица дјевојака у Боки Которској“. Зокрема, вона пише: „У отмицу се, како наводи Вук Ст. Караџић, išло ‘са оружјем како на војску’, па су била честа рањавања и убиства. Вук је сматрао да отмичари не нападају олако кућу гдје знају да ће наићи на јак отпор и гдје је село сложно. Чим би сељани у таквом селу чули пушке и да је отета дјевојка, прискакали би у помоћ, јер је и њихова срамота била да им из села буде отета дјевојка. Како је и отмичарима била срамота да се врате без дјевојке, то је морало доћи до оштрих сукоба, у којима би страдала и дјевојка, ако би се отимала, па су отмичари знали да је ‘изударају па чак и убију’, записао је Вук. Он је сматрао да дјевојке отимају момци који немају родитеља, или ако их имају, да их не слушају, а момак из поштена рода не би отимао дјевојку ни учествовао у отмици, његово је мишљење“ (Пејовић, 2001: 415).

Ідею отмичарства підказав побратимові Богдан Чорногор, коли дізнався, що на заваді їхній подорожі на батьківщину стала несподівана любовна пристрасть Кирила Тура. Розповідаючи гетьманові та його гостям про Чорну Гору, запорожець притьмом розкриває свій намір забрати з собою дівчину:

„Добре, – кажу, – поїдьмо, покажем твоїм землякам козацьке лицарство; нехай і нас там знають!“ – *Ото ж і побратавсь я з ним у Братстві, так уже, щоб у нас не було се моє, а се твоє, а все укупі: щоб помагати один одному у всякій пригоді, щоб менший старшому був вірним слугою, а старший меншому рідним батьком. Воно б і добре, та як побачив я отсю кралу, так душа й дала сторчака.* „Як хочеш, – кажу, – побро, а я без сеї дівочки не поїду з України!“ *Не бабак же й мій побратим.* „Море! – каже. – У нас як кому припаде до душі руса коса, то вхопить, як сокіл чайку, та й до попа“ (Куліш, 1994: 77–78).

На питальну репліку Сомка „*А як же в тої чайки єсть брати-орли або родичі-соколи?*“ Кирило Тур майже переповідає з Вука Караджича: „*Тим-бо й ба, що юнаки знають і сьому лиху запобігти. Тільки на-тякни, то самі визвуться!*“ „*Гайде, море! Да ті отmemo дівойку!*“ „*Себто по-нашому: „Гайда, однімем тобі дівчину!” От і збереться чоловік десять тих отмичарів: спорядяться як на війну, і вже, як попадуть у свої лапи русу косу, то хоч голови положать, а не впустять родичам. Пек його матері! Такий звичай по смаку мені! І вже хіба не я буду, що я не доказав такого ж отмичарства. Вони беруть однією хистю, а в нашого брата про запас і характерство єсть!*“ (Куліш, 1994: 78)

Фактично майже всі застільні розмови в гетьманській світлиці точилися навколо чорногорських планів Кирила Тура, відволікаючи таким чином увагу читача від основної сюжетної лінії – підготовки чорної ради. Ніхто й не міг подумати, що за юродством запорожця й нахваллянням перевезти свою „кравлю“ в Чорну Гору криється реальна загроза для дівчини. Та й сам отмичар дивується з такої безпечності Сомка та його гостей:

„*От добрі люде! – каже Кирило Тур. – У їх крадеши, а вони тебе цілюють! Йй богу, добрі люде! Шкода, що вже більш не побачимось! У Чорну Гору ворон і кісток ваших не занесе. Ну, прощайте ж тепер, панове громадо! Дякуємо за хліб та за сіль! Прощайте! Час лагодиться у дорогу*“ (Куліш, 1994: 84)

П. Куліш значно скоротив цей епізод у романі порівняно з оповіданням „Киевські богомольці в XVII столѣтіи“, де запорожець захоплюється гірською країною, яку не зміг підкорити жоден загарбник: „А славная сторона Черногорія! Подумайте только, что все горы, все горы, такъ что равнаго мѣста тамъ развѣ десятая часть противъ горъ. Потому-то и не завоюетъ ее никакой чортъ! А не такъ, якъ наша Украина, що приди да и хозяйствуй, якъ дома“ (Современник, 1846: 315). Кирило Тур мріє „поєднати устрій Запорозької Січі та волелюбність чорногорців, відтак побрататися цілими народами“ (Івашків, 2009: 171), щоб разом воювати з турками: „Навѣдаюсь туда, да когда въ самомъ дѣлѣ тамъ такъ добре воевать съ невѣрными, какъ говоритъ мой побро, то будь я катъ знае що, коли не переманю туда половины Запорожья и не заведу на Черной Горѣ настоящаго коша!“ (Современник, 1846: 315–316) Ця ідея боротьби зі спільним ворогом припала до душі полковнику-священнику Шрамові, який відразу ж оцінив її геополітичну перспективу: „Можно

ли думать, чтобъ въ такой безалаберной головѣ родилась такая пышная мысль! Заложить Сѣчь на двухъ рогахъ Турецкаго царства!“ (Современник, 1846: 316)

Одним із позасюжетних елементів оповідання „Киевскіе богомольцы въ XVII столѣтіи“ є легенда про створення Богом Чорногорії, яку розповідає Кирило Тур: „Вотъ видите ли, когда творилась земля, то якія боги не хотѣли, чтобъ добрые люди карабкались по горама; хотѣли выгладить всю такъ чисто да гарно, якъ нашу Украину. Вотъ и давай носить мѣшкомъ горы да бросать въ море. Долго они трудились такъ для насъ грѣшныхъ, какъ однажды набрали в мѣшокъ столько горъ, что и мѣшокъ не выдержалъ. Только-что они доходятъ до моря, а мѣшокъ трѣсь! и прорвался; горы и засыпали всю Чорногорію. А боги сказали: „Долго ли намъ трудиться для этихъ грѣшниковъ! Будутъ жить, если захочутъ, и межъ горами“! да и оставилъ такъ землю“ (Современник, 1846: 316).

Прикметно, що з мандрівних записок Є. Ковалевського письменник дізнався про теократичну форму правління в Чорногорії й велику пошану чорногорців до православних священиків, які зі зброєю в руках боролися з турецькими поневолючами. У примітці до оповідання він навів виписку з книги, де войовничий монах повертається з бойовища до монастиря, прив'язавши до сідла людську голову: „У самыхъ монастырскихъ воротъ мы встрѣтились съ человѣкомъ, покрытымъ потомъ и кровью, съ отрубленною человѣческою головою у сѣдла. Одна борода отличала его отъ другихъ Черногорцевъ. Онъ лихо соскочилъ съ коня, радушно привѣтствовалъ насъ и, радуясь искренно, пригласилъ въ монастырь. Это былъ отецъ игумень“ (Современник, 1846: 317–318). Можливо, саме ця оповідка Є. Ковалевського допомогла П. Кулішеві сформувати образ не менш войовничого козацького священика. Кирило Тур, звертаючись до Шрама, вражає його розповіддю про чорногорського владика: „Черногорія сторона чудная! Тамъ-то ты процвѣталь бы, „якъ городъ рожа“! Подумай только, что этѣми удалыми головами править человѣкъ съ такою жъ длинною бородою и въ такой же рясѣ, какъ и ты. Однимъ словомъ – епископъ, архіерей, преосвященный владыка! Що у насъ гетманъ, то у нихъ владыка. А тамошніе попы и игумены знаютъ не съ одними требниками да псалтырями. Нѣтъ, батько! какъ только загремить и покатится по горама непріятельскій выстрѣлъ, святыя отцы, не хуже тебя снимаютъ со стѣны ружья, подпоясываютъ сабли, садятся на коней и выступаютъ впереди храбрыхъ юнаковъ противъ нѣверныхъ! Вотъ народъ, вотъ сторона! А у насъ немного поповъ доказало этой славы!“ (Современник, 1846: 317–318) Очарований „рицарською стороною“ й переповнений бурхливими емоціями Шрам благословляє

Кирила Тура на святу справу – об'єднання зусиль українців і чорногорців на захист християнського світу: „Если ты подлинно думаешь навѣдаться въ Черногорію, чтобы завязать между ними и нами узелъ на погибель враговъ Христіанства, то вотъ тебе мое благословеніе!“ (Современник, 1846: 318)

Перед світанком Кирило Тур на превеликий подив побратима зумів-таки в неймовірний спосіб викрасти з гетьманської оселі Лесю Череванівну. Зображуючи цей епізод, П. Куліш використав численні народні перекази про козаків-характерників, які „могли відмикати замки без ключів, плавати човном по підлозі, як по морських хвилях, переправлятися через ріки на повстині чи рогожі, брати голими руками розпечені ядра, бачити на кілька верстов навколо себе за допомогою особливих „верцадел“, жити на дні ріки, залазити й вилазити з міцно зав'язаних чи навіть зашитих мішків, „перекидатися“ на котів, перетворювати людей на куші, вершників на птахів, залазити у звичайне відро й пливти по ньому під водою сотні й тисячі верстов“ (Яворницький, 1990: 174)

Письменник, розгортаючи тему викрадення дівчини, урешті виводить на авансцену Петра Шраменка, який важко переживав втрату коханої й не міг заснути тієї ночі. У гаю хлопець випадково підслухав розмову побратимів і зрозумів, що Турові теревені за вечерею не були жартами, як тоді всім здавалося:

„Кирило Тур говорить:

– *Що то, брате, скажуть ваші отмичаре про запорозьку хисть, як ми підхопим оцю дівойку.*

А Чорногор йому:

– *Бре, побро! Мені усе здається, що ти тільки морочиш мене. Не впевнюсь, поки не побачу дива на свої очі!*

– *Місяць ін скоро зайде, – каже запорожець, – побачиш, не повилазять.*

– *Як же ти отмеш дівойку, не наробивши гвалту?*

– *Еге-ге, пане брате! Чи такі ж дива чинили на своєму віку запорожці! Хіба ж я дармо заворожив усі двері?*

– *Море! – каже Чорногор. – Ти б уже хоч мене своїм характерством не морочив!*

– *Що за дурна в тебе голова, брате, – каже Кирило Тур. – А за що б же мене обрали отаманом? Хіба за те, що добре горілку лигаю? Є в нас на се діло іще луччі мистеці, а характерників не багато знайдеш“ (Куліш, 1994: 85).*

Над паранормальними здібностями Кирила Тура замислюється й Петро Шраменко:

„А що, як справді він характерник? Чував я не раз од старих козаків, що сі бурлаки, сидючи там у комишах да в болотах, обнюхуються з нечистим. Викрадали вони з неволі невольників, да й самих туркень, іноді так мудро, що справді мов не своєю силою. Не дурно, мабуть, іде між людьми поголоска про їх характерство...“ (Куліш, 1994: 86)

Болючий прецедент з невдалим сватанням змусив козака на мент завагатися, чи варто йому рятувати чужу наречену:

„Коли ти йдеш за гетьмана, то нехай поставить тобі на всіх дверях і воротах варту; а мені яке діло? Хоть нехай усіх вас перехачують сі розбишаки!.. Бачу я тебе заздалегідь, ясновельможний пане, як ти довідаєшся, що вкрадено в тебе з-під поли молоду! Бачу й тебе, горда паніматко: чи так поглядатимеш звисока і тоді на нашого брата, як твій гетьман із сонцем на лобу проспить молоду не згірш од іншого гультая! Бачу й тебе, ясняя крале, як замчить тебе отсей шибайголова між чорногорці. Там жінкам не дуже додждають“ (Куліш, 1994: 86–87).

Свідчення про незavidне становище жінки в чорногорській родині П. Куліш міг почерпнути з нарису Є. Ковалевського, який писав: „Власть мужа, какъ главы и защитника семейства ненарушима: жѣна имѣетъ обязанности в отношеніи къ нему, но лишена всѣхъ правъ. Подобная жизнь, конечно, не цвѣтетъ восторгами любви и вообще тѣмъ, что мы привыкли называть супружескимъ счастьемъ, зато устранена отъ всехъ семейныхъ междоусобій, домашнихъ тревогъ и бѣшеныхъ наслаждений. Правда, много страннаго для насъ представляетъ семейная жизнь в Черногоріи. Въ первые годы после брака, супруги всячески должны дичиться, убѣгать другъ друга, не смѣють говорить между собою, не смѣють изъяслять малѣйшей пріязни, не только нѣжности, одинъ другому: все это показало бы ихъ взаимную любовь – чувство слабое, свойственное женщинѣ, и следовательно постыдное для мушины, для Черногорца“ (Ковалевський, 1841: 33–34)

Однак, побачивши Лесю на сидлі в запорожця, Петро Шраменко кинувся в погоню за отмичарами. Його лицарський поєдинок із Кирилом Туром становить кульмінацію любовної сюжетної лінії. Запорожець, знаючи, що сам на сам може не справитися зі Шраменком в бою на шаблях, відмовився від допомоги побратима: *„Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасти вдовх на одного!“* (Куліш, 1994: 88)

Не пристав він також на пропозицію Чорногора скоріше добиратися до тайника, коли кінь Петра не зумів перескочити через провалля:

„Може, у вас у Чорній Горі так роблять, а в нас над усе – честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала. Про славу думає лицар, а не про те, щоб ціла була голова на плечах. Не сьогодні, дак завтра поляже вона, як од вітру на степу трава; а слава ніколи не вмере, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже!“ (Куліш, 1994: 89)

Чорногорський наратив присутній у тексті навіть під час смертельного двобою, посилюючи тим самим його напругу й інтригу. Так, Кирило Тур звертається „панночки шаблюки“:

„З бусурманом зустрівалась, та й не двічі цідувалась; поцілуйся ж тепер із оцим козарлюгою так, щоб запорожцям не було сорому перед городовими, а чорногорці щоб не величались своїми юнаками!“ (Куліш, 1994: 90)

Або ж просить побратима:

„Коханий побро [...], коли я не встою на ногах, не борони йому бранки. Махай у Чорну Гору та скажи там своїм щурам-чорногорцям, що й на Вкраїні рубаються не згірше“ (Куліш, 1994: 91).

Богдан Чорногор захоплюється страшною динамікою козацького поєдинку:

„А чорногорець аж на коні не всидить, дивлячись на ту мономахію. Мистець він був у лицарському ділі, так йому страшенна січа побратима з Петром Шраменком була не герцем, а справді ігрищем“ (Куліш, 1994: 91).

Коли ж обидва вони попадали важкопораненими, *„чорногорець зараз кинувсь до свого побратима, а Леся до Петра“* (Куліш, 1994: 92).

Зрештою, раптом наскочили двоє запорожців, щоб не залишати братчика городовим козакам, *„да не дожидаючись довго, моргнули чорногорцеві, схопили Кирила Тура, один за плечі, другий за ноги, положили поперек коней перед собою да й помчались, як тії демони. Богдан Чорногор слідом за ними“* (Куліш, 1994: 94).

Після козацького герцю П. Куліш переключає увагу читача на бурливу атмосферу навколо майбутніх виборів гетьмана, і образ Богдана Чорногора на деякий час зникає зі сторінок роману. З'являється він на сюжетному горизонті в розмові Петра Шраменка з Кирилом Туром, коли

недавні суперники після одужання випадково зустрілися біля садиби за-порожця. *„Побратимові [...] моєму, – розповідає Кирило, – тепер доволі діла. Хочемо задати перцю городовій старшині, так шатається тепер по всіх усядах, наче ткацький човник по основі“* (Куліш, 1994: 114). Письменник, як тільки повертає в сюжетне русло Кирила Тура, увесь час тримає в полі зору й чорногорця: *„Казав побратим, що вже над Остром, у Романовського Куті, наші і кош заложили“* (Куліш, 1994: 114).

Особливо зростає роль Богдана Чорногора у виписаній до деталей сцені запорозького суду над Кирилом Туром, якого після історії з викраденням Лесі звинуватили в порушенні січових законів. За те, що *„знухавсь поганий з бабами і наробив сорому товариству на всі роки“*, січові діди присудили прив'язати горопаху до стовпа й покарати киями, адже *„більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скакання в гречку“* (Куліш, 1994: 125–125).

І справді, Д. Яворницький писав, що *„найпопулярнішою стратою у запорізьких козаків було забивання киями біля ганебного стовпа: до цього засуджували осіб, що вчинили крадіжку або сховали украдені речі, дозволяли собі перелюбство, содомський гріх, побої, насильство, дезертирство. Ганебний стовп стояв на січовій площі біля дзвіниці, біля нього завжди лежала в'язка сухих дубових палиць з голівками на кінцях, званих киями й схожих на палиці, що їх прив'язують до ціпа“* (Яворницький, 1990: 151).

Богдан Чорногор, як тільки міг, намагався полегшити страшну долю побратима, уберегти його від нелюдських тортур:

„Сей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханням, другому попрікне про яку-небудь Кирилову послугу, а на іншого блазня то й посвариться; то такий, знаючи чорногорське завзяте, і одійде, мов кіт од сала, хоть би й рад горілки покуштовати. Благаючи іншого отамана, аж слізьми обливався вірний Турів побратим; а в Січі великого стояло таке щире побратимство“ (Куліш, 1994: 126).

Але підійти до батька Пугача, найбільш фанатичного ревнителя запорозьких звичаїв, чорногорець не наважився. П. Куліш малює демонічний образ старого січовика, який заправляв козацькими порядками на Запоріжжі не згірш самого гетьмана:

„Сього похмурного дідугана не посмів Богдан Чорногор нічим попрікнути, а де вже на його свариться? Хоть же б його й бажав благувати, то й язык не ворочається. Так, як молодий цуцик ховається під ворота, побачивши старого сусідського бровка, так бідний

чорногорець оступивсь геть, даючи дорогу жорстокому дідові. А той прийшов до стовпа, випив коряк горілки, іще й похвалив, що добра горілка, закусив калачем, узяв у руки кий“ (Куліш, 1994: 126).

Чекаючи смерті, Кирило Тур заповідає побратимові передати одну частину свого скарбу старій неньці та сестрі, другу – в Київ на Братство, де спокусив його гріх, а третю – одвезти „в Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі олив'яного бобу та чорного пиона, щоб було чим пом'янути на лицарських грецях Турову душу“ (Куліш, 1994: 128). Але не один чорногорець обороняв побратима, чимало й інших братчиків бралися за шаблю, остерігаючи тих гультіпак, хто квапився на дармову горілку. Тому й небезпідставно сподівався Богдан Чорногор на щасливе закінчення кривавої веремії:

„Кріпись, побро, [...] більш ніхто не зніме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тоді одпустять тебе, да й будеш вольний козак“ (Куліш, 1994: 128).

Останнім епізодом, у якому бере участь Богдан Чорногор, була безуспішна спроба Кирила Тура визволити Сомка з темниці. Чорногорець дождався з кіньми біля старої дзвіниці, не знаючи, що задумав побратим, бо той лише звелів йому:

„Прийде до тебе чоловік і скаже: ‘Шукай вітру в полі!’ – так саджай його на мого коня і проведи до Бугаєвого Дуба, а я вже знатиму, де з тобою злучитись“ (Куліш, 1994: 168).

В епілозі роману читач дізнається, що здійснилася-таки давня мрія Кирила Тура, який, залишивши в Україні матір і сестру, разом із Богданом Чорногором перебрався на його батьківщину. „Наша мати – війна з бусурманами, наша сестра – гостра шаблюка! – говорить він Череваневі. – Зоставив я їм грошей, буде з їх, поки живі; а запорожця Господь сотворив не для запічка!“ (Куліш, 1994: 172)

Ще в ранньому російськомовному романі „Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад“ П. Куліш окреслив тему історичної спорідненості й національного менталітету українського й сербського народів. У „Чорній раді“ він вибудував золотий міст міжслов'янського єднання на прикладі братерської дружби й взаємодопомоги запорозьких козаків – українця Кирила й чорногорця Богдана, які беруть діяльну участь у розвитку сюжетних колізій твору. Письменник змалював романтичний образ далекої Чорногорії, яка імпонувала йому героїчною боротьбою за незалежність, волелюбністю нескореного народу,

лицарською доблестю чорногорського юнацтва. Невипадково ідея побратимства обох героїв розгортається в паралельних дискурсах Запорозької Січі й Чорної Гори як непохитних твердинь національно-визвольних рухів українського й чорногорського народів.

Література

- Івашків, В. (2009). *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Київская старина (1887), том XIX.
- Ковалевский, Е. (1841). *Четыре мѣсяца въ Черногоріи*. Санкт-Петербургъ.
- Куліш, П. (1994). *Твори у 2 томах, том 1*. Київ: Наукова думка.
- Куліш, П. (2005). *Повне зібрання творів. Листи, том 1: 1841–1850*. Київ: Критика.
- Пејовић, М. Ц. (2001). „Отмица дјевојака у Боки Которској“, у: *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–2001*. Београд: Етнографски музеј.
- Современник (1846), том 41.
- Федорук, О. (2019). *Роман Куліша „Чорна рада“: Історія тексту*. Київ: Критика.
- Франко, І. (1984). *Зібрання творів у 50 томах, том 41*. Київ: Наукова думка.
- Яворницький, Д. (1990). *Історія запорізьких козаків у 3 томах, том 1*. Львів: Світ.
- Яворницький, Д. (1992). *Історія запорізьких козаків у 3 томах, том 3*. Львів: Світ.

Valeriy KORNIYCHUK

**THE MONTENEGRO NARRATIVE
BLACK COUNCIL OF PANTELEIMON KULISH**

The article analyses the Montenegrin narrative in the first Ukrainian novel *Black Council* by Panteleimon Kulish. In addition to historical figures, fictional characters act in it. One of the most colourful images are two Zaporozhian Cossacks – Ukrainian Kyrylo Tur and Montenegrin Bohdan Chornohor, who take an active part in many episodes of the work. The author cites documentary evidence about the stay of Montenegrin youths in the Zaporizhzhya army, notes the closeness of national characters, common features in the everyday life and customs of both Slavic peoples. The rite of brotherhood, performed in the church by Kyrylo Tur and Bohdan Chornohor, acquires a symbolic meaning in the novel. The writer emphasizes that the Montenegrin is not inferior to the Ukrainian Cossack in his chivalrous qualities, strength and courage, and with his prudence and restraint he tries to warn against reckless actions. His role is especially growing during the Zaporizhzhya court-martial of Kyrylo Tur. Bohdan Chornohor is trying with all his might to protect named brother from inhuman torture. It is significant that the Montenegrin is always present in the narrative paradigm of the text when Kyrylo Tur appears there. At the same time, the author often uses individual Montenegrin words to give his character a national flavour. For the first time in Ukrainian prose, Kulish created a romantic image of Montenegro, which impressed him with the heroic struggle for its independence, the chivalrous prowess of Montenegrin youth. Therefore, the concept of the brotherhood of Kyrylo Tur and Bohdan Chornohor naturally develops in the parallel discourses of Zaporozhian Sich and Montenegro as unshakable strongholds of the national liberation movements of both peoples.

Key words: *historical novel, Zaporizhzhya Sich, Montenegrin youth, national traditions, brotherhood, struggle for freedom*